

Araştırma Makalesi/Research Article

Bir Erken Modern Osmanlı Kroniği Olarak Tarihçe-i Nevres

Nurcan Yurdakul* - İlker Türkman**

(ORCID: 0000-0002-4223-787X - 0000-0003-3711-9059)

Makale Gönderim Tarihi
04.07.2022

Makale Kabul Tarihi
03.08.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yurdakul, N.-Türkman, İ., “Bir Erken Modern Osmanlı Kroniği Olarak Tarihçe-i Nevres”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/2 (Eylül 2022): 1149-1181.

APA: Yurdakul, N.- Türkman, İ. (2022). Bir Erken Modern Osmanlı Kroniği Olarak Tarihçe-i Nevres. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), 1149-1181.

Öz

Nevres Efendi'nin İranlılara ve Şiilere yönelik algısının erken modern reformcu denilebilecek bakış açısının *Tarihçe-i Nevres* adlı eseri üzerinden etüt edildiği bu çalışmada onun da devrinin muhalif aydınları gibi İbn Halduncu tarih ve toplum görüşlerinin etkisinde kalıp kalmadığının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu maksatla Nevres Efendi'nin ilgili eserinde ileri sürdüğü, erken modern reformcu olarak tanımlanabilecek görüşleri, İbn Halduncu bakış açısından etkilenen ve Osmanlı Devleti'nin gerilemesine paralel olarak bu gerilemeye çare arayan muhalif aydınlar üzerine yapılan araştırmalar ışığında

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, nozkaplan@hotmail.com.

Assist. Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History, Türkiye.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Türkiye, turkmanilker@gmail.com.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Main Discipline of History, Discipline of the History of Early Modern Age.

tanımlayıcı ve karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmaktadır. *Tarihçe-i Nevres* konu edindiği Revan Seferi, seferin kendisi, siyasi sebepleri ve sonuçları açısından değil, erken modern izler ve İbn Halduncu etkiler açısından Şii algısı, kanun-ı kadime yönelik yaklaşım, devlet kurumlarına yönelik eleştiriler gibi alt başlıklar çerçevesinde etüt edilmektedir. Muhalif ve erken modern reformcu bir aydın olduğu anlaşılan ve İbn Halduncu bakış açısının tesirinde kaldığı düşünülen Nevres Efendi'nin ve eseri olan *Tarihçe-i Nevres*'in Osmanlı araştırmacıları tarafından değerlendirilme dışı bırakılmış olması bu çalışmanın gerekçesidir. *Tarihçe-i Nevres* hakkında yapılan neredeyse ilk çalışma olması nedeniyle bu teşebbüs öncü fakat sınırlı bir denemedir.

Anahtar Kelimeler: Nevres Efendi, Tarihçe-i Nevres, İbn Halduncu Bakış Açısı, Şiiiler, İran, İlk Reformcular

History of Nevres as an Early Modern Ottoman Chronicle

Abstract

In this article, in which Nevres Efendi's perception of Iranians and Shiites and his views as an early reformist, is studied through his work named *Tarihçe-i Nevres*, it is attempted to examine whether he was also under the influence of Ibn Khaldunist views of history and society, like the opposition intellectuals of his time. For this purpose, Nevres Efendi's unique and early reformist ideas, are discussed with a descriptive and comparative method in the light of studies about the other early reformist and Ibn Khaldunist intellectuals who looked for remedies to prevent decline of the Ottoman Empire. *Tarihçe-i Nevres* is studied not in terms of the political reasons and results of the Revan Campaign, but in terms of early modern traces and Ibn Khaldunist influences, within the framework of sub-headings such as Shiite perception, approach to the ancient law, criticism of state institutions. The rationale of this study is based on the fact that Nevres Efendi, who is thought to be a dissident and early reformist and was assumed to be influenced by the Ibn Khaldunist point of view, and his work, *Tarihi-i Nevres*, were excluded from evaluation by Ottoman researchers. Being almost the very first study on *Tarihçe-i Nevres* makes this attempt a pioneering but limited experiment.

Keywords: Nevres Efendi, Tarihçe-i Nevres, Ibn Khaldunist views, the Shiites, Iran, Early Reformists.

Giriş

Bu çalışmada, Abdürrezzak Nevres Efendi'nin (ö.1175/1762) 1731 Revan Seferi'ni konu edinen ve önemli Osmanlı tarihi kroniklerinden

birisi olan¹ fakat Erken Modern Osmanlı çalışmaları kapsamında farklı açılardan değerlendirilmesi gereken *Tarihçe-i Nevres* ² üzerinde durulacaktır. İyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Kerkük doğumlu Nevres Efendi, Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1733 Revan Seferi'ndeki özel yazışmalarını yapmaktan başka seferden sonra Paşa'nın İstanbul'daki kütüphanesinde Hâfız-ı Kütüb olarak hizmet verir. İstanbul'da edindiği çevre ve ilmi sahadaki yetkinliği ile müderrislik, kadılık gibi önemli görevlerde bulunur. 1741 yılında Bosna Kadılığı sırasında dönemin idarecileri ile ters düşer ve birkaç farklı yerde daha kadılık görevinde bulunmasının ardından 1762 yılında Bursa'da vefat eder. Özellikle şair kişiliği ile politik görüşlerini buluşturması, Divan'nda dönemin belirli politik figürlerine övgülerde bulunması çeşitli çevrelerin eleştirilerini üzerine çekmiş olabilir. Eserleri belirli konulardaki rahatsızlıklarına ve muhalif konumuna işaret eder.³

Bu araştırmada Tarihçe-i Nevres Osmanlı'da değişime ihtiyaç duyan ve İbn Haldun'dan etkilendiği düşünülen Osmanlı müelliflerine yönelik literatür ışığında ele alınmaktadır. *Tarihçe-i Nevres* için Osmanlı'nın Şiilere yönelik algısının değişime uğradığı ve farklı bir politik kültürün ortaya çıkmasına şahitlik eden ilk eserlerden birisi olduğu söylenebilir. Değişim ihtiyacı ile Osmanlı müelliflerinin İbn Haldun'a müracaat etmeleri arasında doğrusal bir ilişki olduğu görülmektedir.⁴ Nevres Efendi'nin görüşleri Osmanlı kurumlarına eleştirel yaklaşan İbn Halduncu tarih ve toplum görüşü tesirinde olan Osmanlı aydınlarının yaklaşımları ile paralellik arz etse de söz konusu aydınlar üzerinde İbn Haldun etkisini etüt eden araştırmacıların Nevres Efendi'nin ismini dahi zikretmemeleri bu çalışmanın temel gerekçesidir.

¹ Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.1, İstanbul, 1998, ss.643-644; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, (2003), s.160.

² Abdürrezzak Nevres, *Tebrîziyye-i Hekimoğlu Ali Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, (H. 1143/M. 1733), No 2252. 2.

³ Franz Babinger, Nevres Abdürrezzak, *Encyclopaedia of Islam*, (1993), Vol. VIII. s.605.

⁴ Ejder Okumuş, "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", *Divân İlmî Araştırmalar*, (1999) C.4. S.1, s.6, 183-209.

Osmanlı müellifleri ve İbn Haldunculuk üzerine ilk kapsamlı çalışma bizzat telifler üzerinden Fleischer tarafından yapılır.⁵ Okumuş, Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572), Kâtib Çelebi, Mustafa Naîmâ Efendi (1655-1716) ve Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) gibi Osmanlı siyasi düşüncesinde ve toplumsal düzeninde etkili olmuş tarihçi, düşünür ve devlet adamları üzerinde İbn Haldun'un ne surette etkili olduğuna dikkat çeker.⁶ Fleischer hasseten İbn Haldun'un Mustafa Naîmâ Efendi'nin Tarih-i Naîmâ adlı eseri üzerindeki etkilerini araştırır.⁷ Diğer taraftan Ardıç ise son derece modern bir tartışma olarak kabul edilen Hilafet kurumunun Arap mirası ya da Arapların hakkı olup olmadığı tartışmasına İbn Haldun'un yaklaşımlarını dahil eder.⁸ Yılmaz, Tanzimat öncesi Osmanlı düşünürleri üzerinde yaptığı çalışmada Haldun'dan etkilenen müellifler ve bu müellifler üzerine yapılan çalışmaları etüt eder.⁹ Menchinger ise, Osmanlı düşünürlerini kanun-ı kadim'i ihya etmek isteyen muhafazakarlar ve Batıdaki gelişmelerin birebir takip edilmesi gerektiğini düşünen İbrahim Müteferrika (ö.1747) gibi ıslahatçılar olarak iki farklı kategoride ele alır. Haldun'un siyaset teorilerini siyaset-i diniyye, siyaset-i akliyye ve siyaset-i medeniyye olarak sınıflandırdığını ve bir metodoloji olarak tecrübi aklın kullanıldığını altını çizer.¹⁰ Müteferrika'nın, *usûlü'l-hikem fî nizâmî'l-ümem* isimli eseri devrinin önde gelen devletlerinin siyasi ve hukuki yapılarını incelemektedir. Demokrasi, parlamento ve halk egemenliği gibi kavramları içermekle birlikte dini düşüncenin yerine akla dayalı bir

⁵ Cornell H. Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, 1983, C.18, s.3-4, 198-220.

⁶ Ejder Okumuş, "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, s.15, 2006, 141-185.

⁷ Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Âlî (1541-1600)*, Princeton, 1986; Ayşe Bedir, "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatında İbn Haldun Etkisi: Tarih-i Naima Örneği," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.6, S.4, (2019), s.2383-2406.

⁸ Nurullah Ardıç, "Genealogy or Asabiyya? Ibn Khaldun between Arab Nationalism and the Ottoman Caliphate," *Journal of Near Eastern Studies*, October, 71(2), (2012), s.315-324.

⁹ Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.1, S.2, (2003), s.231-298.

¹⁰ Ethan L. Menchinger, *İlk Modern Osmanlı – Ahmed Vâsîf'in Fikri Gelişimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2022, s. 113, 145, 203.

bilgi türüne dayanarak kaleme alınmıştır.¹¹ Müteferrika'dan farklı olarak Nevres Efendi, rahatsızlıklarını teorik bir zeminde değil imparatorluk coğrafyasının farklı bölgelerinde ve farklı bürokratik konumlardaki gözlemlerine dayandırmaktadır. Ethan'ın, ünlü Osmanlı tarihçisi Ahmed Vâsıf (ö.1806) örneğiyle Haldun ve Haldunculuk ile ilgili değerlendirmeleri; Nevres Efendi ile ilgili okuma yapma imkânı verir. Nevres Efendi de yorumları ve eleştirilerinde diğer İbn Halduncu Osmanlı düşünürleri gibi tecrübi akla baş vurur. Ayrıca Osmanlı müellifleri üzerinde İbni Haldun'un etkisini etütü eden ve bu konuda yapılmış en son çalışmalardan biri olan bir tez çalışması da Nevres Efendi'yi konu edinmez.¹²

Tüm bu çalışmaların hiçbirisinin Nevres Efendi'ye ve onun tarihçiliğine değinmemesi *Tarihçe-i Nevres* adlı telifin incelenmesini önemli kılmaktadır. Nevres Efendi hakkında yapılan çalışmalar onun tarihçi kimliği ile ilgilenmeyip sadece edebiyatçı kimliği hakkında olmakla birlikte onlar dahi oldukça sınırlıdır.¹³ Bu makale kapsamında incelenen ve önemli Osmanlı kronikleri arasında bulunan *Tarihçe-i Nevres*'ten ancak Hekimoğlu Ali Paşa hakkındaki bazı çalışmalarda istifade edilir.¹⁴ Tarihçe-i Nevres'in 2004 yılında Hüseyin Akkaya tarafından transkript edilerek yayınlanması¹⁵ da esere müracaat edilmesi oranını artırmaz. Özellikle Osmanlı-Safevi çalışmalarında Osmanlı müelliflerinin şii algılarındaki değişimi göstermesi, dini düşünceye dayalı siyasi yaklaşımların yerini sosyolojik yaklaşımlara nasıl ve hangi gerekçelerle bıraktığını yansıtmaları bakımından Tarihçe-i Nevres dikkate değer bir eserdir. Buna rağmen Şii-Sünni ilişkilerini ve hatta

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2014, s.53.

¹² Muhammet Emin Ünal, *Osmanlı Tarih Yazımında ve Siyâsetnâme Literatüründe İbn Haldun'cu Yaklaşımların Değerlendirilmesi*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016

¹³ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm and his Turkish Divân: Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divânı*, Harvard 1996.;

Elçi, Fatih (2016). "Nevres-i Kadim'in Münşeât'ında Yer Alan Eleştiri İçerikli İki Takriz", *Journal of Turkish Language and Literature*, 2, Issue: 1 (139-152);

¹⁴ Orhan M. Çolak, *Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın (1100-1171/1689-1758) Hayatı, İcraatı ve Hayratı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1998.

¹⁵ Hüseyin Akkaya, *Tarihçe-i Nevres -İnceleme ve Tenkitli Metin-*, Kitabevi, İstanbul, 2004.

ittifakını irdeleyen kapsamlı çalışmalar dahi *Tarihçe-i Nevres*'ten istifade etmezler.¹⁶ Literatür içerisinde daha çok savaş tarihi araştırmaları ve Hekimoğlu'nun Revan Seferi ile bağlantılı olarak ele alınan *Tarihçe-i Nevres* İran ve Şii araştırmalarına kaynaklık teşkil edebilir.

Osmanlı-İran Rekabetinin Arka Planı ve 1733 Revan Seferi'ni Hazırlayan Şartlar

Safevi idaresi altında olmasına rağmen İran, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avşar (1736-1804), Zend Kerim Han (1751-1794) ve Kaçarlar (1796-1925) başta olmak üzere üzerinde yerel aşiretlerin güç topladıkları bir ülkedir. 1720'lerde Afganistan'dan Mir Üveys ve amcazadesi Eşref eliyle İran'da yürütülen askeri hareketler bölgede istikrarı bozar.¹⁷ Afgan Eşref Han'ın faaliyetleri, Tebriz'in elden çıkması ve bölgedeki Sünni-Osmanlı tebaasının kılıçtan geçirilmesinden başka Rusya'nın Kafkasya'daki yayılcı faaliyetleri Sultan III. Ahmed (1703-1730) döneminde bir doğu seferini gündeme getirir. Ancak bu sefer, 1730 tarihli Patrona Halil İsyanının¹⁸ bastırılmasından ve Sultan I. Mahmud'un (1730-1754) cülusundan sonra yani isyan ortamı yerini devletin doğal gündemine bırakmasından sonra mümkün olur. Sefer için Diyarbakır Valiliği'nden Şark Seraskerliğine tayin edilen¹⁹ Hekimoğlu Ali Paşa'nın uhdesine (ö.1758) Kayseri, Kırşehir, Malazgirt, Bayezid gibi sancıklar verilir.²⁰

16. yüzyıldan itibaren Azerbaycan ve İran'da iktidarın Sünni-Türkmen Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri'nden Şii-Alevi Safevilerin eline geçmesi, Türk-Acem ilişkileri tarihinde din merkezli bir siyasi rekabetin ortaya çıkmasını temsil eder. Osmanlılar aleyhinde gelişim gösteren Safevi-Memluk ittifakının I. Selim (1512-1520) tarafından kalıcı olarak

¹⁶ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul, 2014.

¹⁷ Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2009, s.26-28; Bu durum, Avşar kökenli Nadir'in, "Tahmasb Kulu Han" unvanı ile Şah II. Tahmasb'ın hizmetindeki bir bey iken İran'da Eşref Han'ın tahakkümüne son vererek "Şah" unvanı kazanmaya muvaffak olmasına kadar devam eder.

¹⁸ Abdülkadir Özcan, *İmparatorluk Çağının Sultanları – III*, Ankara, 2018, s.169-175.

¹⁹ Mehmet Y. Akbulut, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Siyasî Ve Sosyal Örgüsünde Bir Devlet Adamı Biyografisi: Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)*, Doktora Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, SBE, 2020, s.138.

²⁰ BOA, DVNSMHM.D., 136/1228 (29 Cemazeyilahir 1143/9 Ocak 1731).

ortadan kaldırılması Doğu'da Safevileri yegâne rakip olarak bırakır.²¹ Bu rekabetin iki devlet arasında teolojik-politik bir boyutta ilerlediği görülür.²² Agoston, Osmanlı ulemasının siyasi propoganda için Selim'in seferlerini meşrulaştırmak için Şii düşmanı ve O'nun Kızılbaş müttefiklerini 'zındık' ve hatta 'kafir' olarak tanımladığını kaydeder.²³ *Tarihçe-i Nevres*'te İran düşmanlığı, acem yaramazlığı²⁴ Revan Seferi'nin ise bir macera²⁵ olarak tanımlanması dikkat çekicidir. *Tarihçe-i Nevres*'te, I. Selim devrine göre geç bir tarihte 1733'te kaleme alınan eserde iki devlet arasındaki din merkezli gerilim sürse de bu gerilimin nitelik değiştirdiği gözlemlenir. Eserde Şii-Alevi tebaanın yaşadığı bölgeler "Anatoli'nın ba'zı ahalisinde zaif i'tikad-ı maznun olan mahalle²⁶ olarak tanımlanır ancak genel olarak bir nefret söylemini temsil eden "kızılbaş"²⁷ tabiri bir iki yer hariç neredeyse hiç kullanılmaz.

Nevres Efendi'nin, tarihçesini yazmakla sorumlu olduğu savaşı kutsamak ve düşmanı kötülemek yerine, bu savaşı bir macera olarak değerlendirmesi kendisinden bir küsur asır sonra dönemin tarihini yazacak Cevdet Paşa'nın bakış açısı ile benzerlik arz eder. Nitekim Rusya'nın Kafkasya üzerindeki yayılmacı faaliyetlerine başka bir ifade ile müşterek bir düşmanın ilerleyişine rağmen Osmanlı-İran arasındaki gerilimin yükselerek devam etmesini Cevdet Paşa anlamsız bir kavga olarak tanımlar.²⁸

18. yüzyılın ilk yarısında modernleşme eğilimine giren Osmanlı Devleti'nin 1733 Revan Seferini konu edinen *Tarihçe-i Nevres*, askeri, siyasi ve diplomatik açıdan farklı bir bakış açısının ortaya çıkışını temsil eder, denilebilir. Eserdeki bulgular İran seferlerinin genel olarak hem

²¹ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, London, 2004, s.34.

²² Yılmaz Karadeniz, "Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci Ve Meşruiyet Meselesi", *Akademik Matbuat*, C.3, S.1, (2019), s.1.

²³ Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayaz, İstanbul, 2011, s..129.

²⁴ Abdürrezzak Nevres, *Târihçe-i Nevres*, H. 1143/M. 1733, TTK Yazma Eserler Koleksiyonu, Y.1/0027-2, s.44.

²⁵ Nevres, *a.g.e.*, s.59

²⁶ Nevres, *a.g.e.*, s.59.

²⁷ İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, C.25 (2022), s.546-547.

²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, H.1309/M.1892, C.9, S.147.

organizasyon hem de mali açıdan büyük bir yük oluşturduğunu²⁹ teyit eder mahiyettedir. İran'a dair antipatik bir bakış açısından ziyade sefer organizasyonu ve seferin devlete ne surette mali yük yüklediğinin sürekli merkezde tutulduğu eserde Osmanlı'nın devlet birimlerinin işleyişine dair eleştiriler sunar. Nevres Efendi'nin bir sefer ve onun organizasyonu üzerinden devletin mevcut durumunu eleştirmesi ve eleştirilerin merkezine orduyu alması, Kinalızade'de geçen devlet ancak asker ile mümkündür şeklinde tercüme edilebilecek mülk zabt eylemez illa leşker³⁰ yaklaşımını hatırlatır.

Değişen Şi'a Algısı ve Tarihçe-i Nevres

İbn Haldun, modern dönem bazı Osmanlı tarihçileri gibi Şii mezhebine mensup olan Müslümanları ümmetten kabul eder.³¹ 18. yüzyıl Osmanlı ulemasının Şii Müslümanlar hakkındaki tutumu bazı istisnalar dışında I. Selim dönemindeki tutumun devamı yönündedir. 1736'da İran Şahı olan Nadir Şah'ın fermanlarla Hz. Peygamber'den sonra halife olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a küfür edilmeyip aksine isimlerinin rahmetle anılması, ezanda Hz. Ali için okunan "Ali veliyullah" ibaresinin kaldırılması ve Sünnîlerin itikadının kötülenmemesi gibi İran şahları için son derece istisnai olan çabaları, Osmanlı'nın kadim tutumunu fazla değiştirmez. Nadir Şah'ın ülkesinde resmi mezhep ilan ettiği Caferi mezhebinin Osmanlı Devleti tarafından hak mezhep olarak kabul edilmesi, Caferîlere Kâbe'de cemaatle namaz kılma hakkı verilmesi gibi taleplerini, 1743-1746 yılları arasındaki savaşı İran'ın kazanmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin kabul etmemesi³² Osmanlı ulemasının kadim tavrının keskinliğini yansıtır. Ancak Revan Seferi'nden sonra İran tahtına oturan Nadir'in söz konusu icraatlarında sefer sırasında Lezgi, Özbek, Kürt ve Afgan gibi diğer halkların Osmanlılar

²⁹ Mehmet Zahit Yıldırım, "1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar Ve Aksaklıklar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4. S.1. (2002), s.141.

³⁰ Kinalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, İstanbul, 1994, ss.282-283.

132; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, 2021, s.

³¹ Necmettin Kızılkaya, "İbn Khaldun's Concept of the History of Fiqh and its Impact on the Historiography of Islamic Law in the Modern Era", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.1, (2016), s.41.

³² Kızılkaya, a.g.m., s. 41

ile iletişim kurmuş olmaları,³³ ve bu halklardan Şii olanların müspet denilebilecek Osmanlı tutumundan etkilenip etkilenmediği bilinmemektedir. Çünkü *Tarihçe-i Nevres*'te gözlemlenen Şiilere yönelik algı kadim Osmanlı ulema algısından farklıdır. Nadir Şah döneminden hemen önce yazılan bu eser İran'da tecrübe edilen bir değişim ve kültürel iklimden de etkilenmiş midir? Bu sorunun cevaplanması başlı başına başka bir araştırmanın konusu olmakla beraber incelenen eserin müellifinin bir değişime şahitlik ettiği, düşünülebilir.

Sör Clauser du Loir, Sultan IV. Murad (ö.1640) döneminde Osmanlı ordusuna dair bilgiler içeren mektuplarında³⁴, 1628-1629 yıllarında gerçekleştirilen Bağdat Seferi'ne katılan askerlerin diyaloglarına yer verir. Loir, vezir ve askerlerin daha çok dini argümanlara dayalı bir dil kullandıklarını, Osmanlı kuvvetlerinin Safevilerin üzerine yürürken, Saad B. Ebu Vakkas'a atıfla³⁵ (ö.675) Şii-Safevi geleneği Sasanî (226-661) hanedanı ile denk tuttuklarını ve hatta küfürle nitelediklerini, nakleder.³⁶ Bu tutumun politik anlamda bir hakaret ve sefere katılan askerler üzerinde yürütülen bir propaganda olarak kurgulandığı düşünülebilir. Ayrıca politik yorumlarını dini bir temayla tamamlayan Ebussuud Efendi'nin (ö.1574) fetvaları da Kızılbaşlara yönelik sert ve katı bir içeriğe sahiptir.³⁷ Ancak 1733 Revan Seferi'nde *Tarihçe-i Nevres*'te gözlenen diyaloglar belirgin bir dönüşümün yaşandığını göstermektedir. Eserde Osmanlılar ile Safeviler arasında açık olarak teo-politik bir düzlemde gerçekleşen ilişkilerin 18. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde sosyo-politik bir düzleme taşındığı, söylenebilir.³⁸

Sefer sırasında Safevi saflarından koparılan bir gruba yönelik değerlendirme, yaşanan algı değişimine önemli ve somut bir delil olarak gösterilebilir. Eserden Şii olduğu bilinen fakat Beluc halkından olan bu

³³ Nevres, *a.g.e.*, s.52.

³⁴ Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, İstanbul, 2018, s.9-10.

³⁵ Saad B. Ebu Vakkas, Hz. Peygamber'in sahabesi ve Hz. Ömer'in (ö.644) Kadisiye Savaşı'nda (636) İran'a gönderdiği ordunun komutanıdır. Okuların piri olarak da anılan Saad B. Ebu Vakkas, IV. Murad'ın 1638 Bağdat Seferi'nde İran üzerine yürüyen ordu için sembolik bir anlama da sahiptir.

³⁶ Clausier du Loir, *a.g.e.*, s.172-177.

³⁷ M. Ertuğrul Düzdağ, *Kanunî Devrin Şeyhülislâmı Ebussuud*, İstanbul, 2012, s.135-141.

³⁸ Nevres, *a.g.e.*, s.49, 52.

grupla ilgili olarak farklı bir izlenim edinilmektedir. *Tarihçe-i Nevres*'te adı en çok zikredilen kişi; savaş kahramanı olarak ön planda olan ve Revan Seferi'nden İstanbul'a döndüğünde- muhtemelen 1734- vefat ettiği anlaşılan Ahmed Ağa'dır. Nevres Efendi'nin Şii-Beluc halkından olan Ahmed Ağa hakkındaki "bu dur ki beluc mehmed bahadır han egerçe şiadandır lakin acem beyinde ahar takdir olsa yine afgan taifesinden olmağla sünni add olunur"³⁹ pasajı; Şia mezhebine mensup olan fakat Acem, Kızılbaş ve Safevi olmayan farklı bir halk ile ilgili nasıl bir tutuma sahip olunduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu örnek erken-modern⁴⁰ dönem Osmanlı ordusuna dair farklı bir okuma imkânı verir. Ahmed Ağa'ya yönelik "her ne kadar şî'a ise de Afgan taifesindedir yanımızda bunca zaman kıtal dahi sebkât etmiştir eski düşmandan dost olmak ihtimali yoktur ve osmanlı ile kadim-i ihtilaatı vesile-i ittihad olmak ağleb-i ihtimaldir"⁴¹ değerlendirmesi de diğer bir önemli noktadır. Nevres Efendi'nin beyanları IV. Murad dönemindeki katı teolojik tutumun yerini daha stratejik ve sosyal tabanlı bir okumaya bırakmaya başladığını gösterir. Ayrıca Ahmed Dürrî Efendi'nin (ö.1722)⁴² İran Sefaretnamesi'nde; Beluclar hakkındaki karakteristik notların da Nevres Efendi ile benzerlik göstermesine rağmen bu halkın sınıflandırılmasında farklı yaklaşımlar söz konusudur.⁴³ Bu sınıflandırılma sırasında Dürri Efendi'nin dini

³⁹ "Aslında Beluc Muhammed Bahadır Han gerçekte Şiidir fakat Acemler arasında da takdir edilde bile Afgan halkından olması nedeniyle Sünni olarak kabul edilebilir"

⁴⁰ Çağdaş Sümer, *Eski Rejimden II. Meşrutiyet'e Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Devlet Oluşumu Ve Siyasal Çatışma Dinamikleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, 2020, s.54.

⁴¹ "Her ne kadar Şii olsa da Afgan halkındandır (Beluc Muhammed Han) ve birlikte uzun zamandır savaş ve gayret gösterdik. Eski düşmandan dost olmasının imkanı yoktur ama Osmanlı ile görüşüp birlikteliğin yollarını aramak önemli bir ihtimaldir."

⁴² Aydın Talay, "Dürri Ahmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C.10 (1994), s. 34-35.

⁴³ Ahmed Dürrî Efendi, *Sefâretnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Ty, NEKTY03228, (Ramazan 1134/Haziran 1722), s.15.

"Bunların ismi aslında avgan taifesidir, ve lakin hala acem bunlara buluc/puluc ta'bir iderler, ehl-i sünnet ve cemaattırlar, ekseriya namazlarını cemaat ile kılarlar, askerinde at ve kattır azdır, ekseriya ikişer üçer neferi bir diveye binerler, ve koyun bağırsağına su doldurub bellerine kuşak yerine kuşanurlar imiş, susadıkça ucunu çözüb içerler yine bellerine bağlarlar" / Bunların asıl isimleri afgan halkıdır, ve Acemler bunlar için beluc tabirini kullanır. Ehli sünnet vel cemaat mezhebindedirler. Çoğunluğu namazlarını ceamat ile kılar. Askerlerini at ve katırları az sayıdadır. Çoğunluğu ikişer üçer kişi ile

ritüelleri, Nevres Efendi'nin ise etnik menşei referans aldığı, politik açıdan on yıllık bir süre zarfında dini düşüncenin yerini etnik ve sosyal aidiyetlere devretmeye başladığı gözlemlenmektedir. Milletleşme ya da toplumslaşma açısından belirgin bir dönüşüme işaret eden bu kaynaklar, 18. yüzyılın ilk yarısından başlayarak modernleşme çalışmaları açısından önemli detaylara sahiptir.

Safevilerin Revan Kalesi üzerine 200.000 kişilik bir ordu ile gelmeleri bölgede bulunan Lezgi, Özbek, Kürt ve Afgan gibi diğer halkların Osmanlılar ile iletişim kurmasını mümkün kılar.⁴⁴ Safevilerin tarihten silinmelerinin devlet içerisinde yaşanan bir çürümeden kaynaklandığına dair Ahmed Dürrî Efendi'nin gözlemleri, özellikle Şah II. Tahmasb döneminde farklı halklardan alınan yıllık vergilerin büyük bir problem olarak belirginleşmesinin bölgedeki sosyal politikaların önemini daha da arttırdığı, yönündedir. Genç, II. Tahmasb'ın İran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da, 1722 sürecinden itibaren "kızılbaş halkın Osmanlı'ya tabi Kürtlerin saldırılarından çekinmesi ve bu sırada Lezgilerin Şirvan'a saldırıları nedeniyle" destek bulamadığını aktarır.⁴⁵ İran'da iktidar, Şahlık iddiasında bulunan kimselerin elinde olsa da Şiiğin meşrulaştırıcı fonksiyonu daimi bir unsur olarak, görülür.⁴⁶ Nadir Şah, bu durumun en güzel örneği olarak iktidar yolunda bir Şah'ın "Kulu", iktidarı devraldığı anda ise müstakil bir "Şah" olarak anılır. Fakat Şii-Alevi geleneğin aleyhinde ya da Sünni karşıtı olmayan bir tutuma sahip olmasının bedelini canı ile öder.⁴⁷ Safeviler açısından bazı bölgelerde gelişmekte olan olumsuzlukların aksine *Tarihçe-i Nevres*'te İran'da Şahlık rejiminin yerini koruduğuna değinilmesi,⁴⁸ söz konusu dönemde Şahlık ve Şiiilik arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalara yeni bir boyut kazandırabilir.

deveye binerler. Koyun bağırsağına doldurdukları suları bellerine kuşak gibi başlar ve istedikleri zaman çözüp içerler ve tekrar bellerine bağlarlar.

⁴⁴ Nevres, *a.g.e.*, s.52.

⁴⁵ Serdar Genç, *Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Seferlerin Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul, 2013, s.14.

⁴⁶ Mehmet Dağlar, *Safeviler Kültür-Diplomasi-Toplum*, İstanbul, 2021, s.182-183.

⁴⁷ Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, 2001, s.161-164.

⁴⁸ Nevres, *a.g.e.* S.51; "Acem taifesi Şah uğruna mal-ü dünya değil can fida eder bir kavm olmagla" / "Acemler Şah uğruna dünya malı değil canlarını feda eden bir halk olarak..."

Dürri ve Nevres Efendilerin eserlerinde sezilen müşterek nokta her iki yazarın da Afgan Şiilerine meşruiyet kazandırma çabalarıdır. Yukarıda görüldüğü üzere Ahmed Ağa'nın Osmanlı ordusuna hitabı bir meşrulaştırma gayretine işaret eder. Bu çaba Afgan Şiilerine Sünnilik kimliği atfetme şeklinde de olsa onları kendinden kılma isteğini gösterir, denilebilir. 1721 tarihli Sefaretname ile 1733 tarihli *Tarihçe-i Nevres* arasındaki farklılıklar da benzerlikler kadar dönemlerinin izlerini yansıtır. I. Mahmut devrinin bir aydını olan, Lale Devrini baştan sona idrak eden Nevres Efendi'nin Acemlerin İran Şahlarına yönelik sevgilerini ve bu sevginin şahlık düzeninin devamı üzerindeki rolünü olduğu gibi anlama çabası gösterdiği, söylenebilir. Nevres Efendi'nin olayları ve olguları olduğu gibi anlama çabası onun çıkarsamalarında düşüncelerini değil akli merkez aldığını gösterir, denilebilir.

Tarih-i Cevdet'te de ilgili dönemde İran ve Türkiye açısından en önemli tehdidin Rus tehdidi olmasına rağmen bu iki devletin arasında sürdürülen çatışmaya anlam verilemez ve İki devlet-i İslamiyye ve cihet-i camiayı diyanetin problemlerinin anlamsız olduğunun altı çizilir. Paşa'nın Osmanlı-Kaçar ilişkileri ile ilgili yorumları; Nevres Efendi'nin aktardığı diyaloglar ile benzerlik gösterir.⁴⁹ Cevdet Paşa'nın 1761'de Bağdat'a vali olarak atanan Bağdat Valisi eski Kethüdası "fi'l-asl Kızılbaş olan Ali Paşa'yı değerli ve memdûhü's-sıfât bir zat olarak tanımlaması,⁵⁰ hem anlayış değişimini hem de liyakatin önde tutulmasının Şii kökenli tebaayı da kapsadığını gösterir, denilebilir.

Osmanlı Siyasi Düşünce Geleneğinde İbn Haldunculuk ve Tarihçe-i Nevres'te Halduncu İzler

Mustafa Âlî'nin Fusûlü'l-hal ve'l-akd fî usûlü'l-harcı ve'n-nakd adlı eserinde toplum ve devlet felsefesi; adalet dairesi, tıbbî analogi ve döngüsel hanedanlık çöküşü gibi İbn Haldûncu izler gözlemlense de Lawrence'a göre Osmanlı aydınları üzerinde bu etkinin yaygınlaşması 18. yüzyıl'da mümkün olur.⁵¹ Mukaddime'nin, herhangi bir yabancı dile ve Türkçeye ilk defa 1730'da Pirizade Sahib Mehmet Molla Efendi

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.145.

⁵⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, Ankara, 2017, C.I, s.280-281.

⁵¹ Bruce B. Lawrence, "İbn Khaldun and Islamic Ideology", *Journal of Asian and African Studies*, C.13. (1983), s.155.

tarafından üstelik I. Mahmut'un emriyle tercüme edilmesi⁵² Lawrence'ın genel olarak İslam özel olarak da Osmanlı toplumundaki reform ihtiyacının bu yüzyılda ortaya çıktığı tezini teyit eder. Tercüme edilmemiş olması Osmanlı tarihçi ve düşünürlerin İbn Haldun'dan etkilenmediklerini göstermese de tercümenin *Tarihçe-i Nevres*'in kaleme alındığı yıllarda yapılması Osmanlı aydınları arasında Mukaddime'nin gündemde olduğunu Nevres Efendi'nin de İbn Haldun'dan etkilendiğini düşündürür. Lawrence'dan başka Fleisher de Haldun'un Osmanlı müellifleri tarafından bilinmesi ile birlikte etkisinin daha geç dönemlerde arttığı tezini paylaşır.⁵³ Diğer taraftan Batılı sosyologların İbn Haldun'dan bahsetmemeleri de ondan habersiz oldukları anlamını taşımaz.⁵⁴

İbn Haldun'un ümran kavramını 20. yüzyıl Türkiye düşünce dünyasının gündemine taşıyan Cemil Meriç'e göre tarihin tenkit edilmesi, hadislerin sahih olup olmadıklarının tetkik edilmesi hatta Müslümanlık geliştikçe Kuran'ın yetmemesi yaklaşımları Haldun'un İslam düşünce dünyasına bıraktığı mirastır. Ancak Meriç'in Kuran yetmez⁵⁵ tabiri Haldun'un İslami olmayan bir bakış açısını kendisine referans aldığını ima etse de İbn Haldun üzerine yapılan çalışmalar, onun temel referanslarının İslami olduğunu gösterir. Siyasi yapıların oluşumuna, devlet kavramının geçirdiği evrime yönelik tamamen kendine özgü bir analiz geliştiren Haldun'un bu yetkinliklerini Gibb, onun kendi devrinde yaptığı gözlemlerden başka İslam tarihine yönelik kapsamlı bilgisi ve kalıplaşmış ön yargılardan bağımsız düşünmesi ile açıklar. Bu bağımsız düşünme becerisi Haldun'un takipçilerine yenisini önerme ruhsatı sağlar, denilebilir. Haldun gözettiği ilkeler ve kullandığı aksiyomları erken modern İslam fıkıhçı ve düşünürlerinin fiillerine

⁵² *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, çev. Pîrîzâde Mehmed Sâhib, Ahmet Cevdet Paşa, Ankara, 2015, C.3. s.12.

⁵³ Cornell H. Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism and Ibn Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters," *Journal of Asian and African Studies*, C. 18, S.3-4, (1983), s.46-68.

⁵⁴ Cemil Meriç'e göre Batı, İbn Haldun'u Baron de Slane üzerinden tanır. Baron de Slane'in istifade ettiği Mukaddime Sahib Efendi'nin söz konusu tercümesidir. 20. Yüzyıl sosyolog ve tarihçilerinin İbn Haldun'a sarılmaları Meriç'e göre Doğu'yu Sevyet Rusya'ya kaptırmak istemeyen Batılı siyasi pragmatizmin bir sonucudur; Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul, 1993, s.174-175.

⁵⁵ Meriç, *a.g.e.*, s.177.

dayandırır. ⁵⁶ Gibb'e göre devrinin yapılarına yönelik eleştirilerine rağmen Haldun'un gerçek ve tek rehberi şeriattır.⁵⁷

Meriç'in İbn Haldun'un eserlerinden Gibb⁵⁸ ve Lawarence⁵⁹ gibi araştırmacılardan farklı olarak böyle bir izlenim edinmiş olması Haldun'un takip ettiği yöntemin kendi dönemi için fevkalade özgün ve yenilikçi olması ile ilgili olabilir. İbn Haldun'un bulgularına akıl ve ilim üzerinden ulaştığını kaydeden Uludağ, onun ulaştığı neticelerin mutlaka naslara ve mukaddes ahkâma uygun olması endişesi taşımadığını söyler. Uludağ'a göre Haldun dini hüküm ve olayları izah ve tefsir ederken rahatlık ve serbestlikle davranır, onların bazen bir takım nazari ve mücerret akli esaslara muhalif olmasından rahatsız olmaz ve dinle akıl arasında bir mutabakat kurmak gibi bir endişe ya da maksat taşımaz.⁶⁰

Dönemini birçok açıdan eleştiren Nevres Efendi'nin de pek çok reformist Osmanlı aydını gibi kendisine sünneti referans aldığı görülür. *Tarihçe-i Nevres*'te İranlı bir dokuma ustası olan Hasan Ağa, mesleğinde başarılı bir kimse olarak tanıtılmakta, ehli sünnetten olması da eklenerek muteber sayılmakta ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın mahiyetinde bulunmaktadır. Sefer sırasında Acem ordusu ile yapılan yazışmalarda Hasan Ağa'dan yararlanılıyor olması ⁶¹ yüksek güven gerektiren ve istihbaratla ilgili bir görev için ancak Sünni bir kişinin tercih edilmesini Nevres Efendi'nin önemseydiğini gösterir denilebilir. Nevres Efendi de tıpkı İbn Haldun gibi İslam'ın temel naslarını refrans almakla birlikte eleştirel tutumunu muhafaza etmeyi sürdürür.

İbn Haldun'a göre İslam, devrinin sosyal ve siyasal kurumlarının üstündedir, Abbasiler ve Emeviler gibi İslami hanedanların kısa ömürlü olmaları İslami ilkelerin değil onların bu ilkeleri doğru takip

⁵⁶ H. A. R. Gibb, "The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory," *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C.7. S.1 (1933), s.22-25.

⁵⁷ Gibb, a.g.m., s.29.

⁵⁸ Gibb, a.g.m., s.22-25

⁵⁹ Lawarence, a.g.m., s. 161.

⁶⁰ Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2018, s.142.

⁶¹ Nevres, a.g.e., S.50; "badehu serdarın istifraş etdiği cevri-i Acemden birinin Hasan Ağa nam biraderini ki serdarın mikramacılık hizmetinde ve hadd-i zatında mezheb-i ehli sünnetde mu'tebed bir zât idi" / "daha sonra serdarın özel hizmetini gören bir cariyelerden aslında ehli sünnet mezhebinde ve güvenilir biri olan Hasan Ağa isimli kardeşi Serdarın dokumacılık hizmetini görmekte idi.

etmemelerinin başarısızlığıdır.⁶² Haldun'un bu yaklaşımını onu kendi anlayışı ve ideolojisi doğrultusunda araçsallaştırmadan tanımlayan araştırmacılardan birisi Gibb'dir.⁶³ Farklı ideolojilere sahip farklı tarihçiler İbn Haldun'un tarih ve sosyoloji disiplinlerinin öncüsü ve kurucusu olduğunu kabul etseler de onu kendi ideolojilerinin gerekleri ışığında değerlendirirler. Mesela, Rappoport ve Ayad gibi yazarlar, Haldun'u Marksist Materyalizmin habercisi sayarken Meriç dahi metodolojisinde müşahedeye verdiği önem sebebiyle onu Marksist teoriye yakın bulur.⁶⁴

Devletin dönüşümü analizinde Şeriata bağlı Arap hilafetinin sıradan bir krallığa nasıl dönüştüğünü eleştiren Haldun, bu süreçte Emevi örneğinden yola çıkarak ashabiyyenin rolü üzerinde durarak hanedanlık ve irsiyettin dini heyecanın önüne geçmesine, lüks hırsı, kibir ve tamahkarlık gibi insani hasletlerin sebep olduğunu gösterir. İbn Haldun da kendi devrinin fıkıhçıları gibi şeriatın gerekleri ile tarihin gerçekleri arasında bir uzlaşma zemini üzerinde durur.⁶⁵

Tarihsel gelişime yönelik ortaya koyduğu netliğe rağmen İslam devletlerinin çok azında etkili olan Haldun'a Osmanlı düşünürlerinin gösterdiği ilgiyi Lawrence istisnai olarak tanımlar.⁶⁶ Haldun'un devletlerin de bir gün ömürlerini tamamlayacağı tezi ile Fatih Kanunnamesinin bir prensibi olan Devlet-i Ebed Müddet yani devletin sonsuza kadar yaşatılması anlayışının⁶⁷ çelişmesine rağmen Osmanlı aydın ve devlet adamlarının ona olan ilgisi çöküşe paralel olarak artar. Ağırlıklı olarak Kâtip Çelebi ile başlayan Haldun'a yönelik bu ilgi⁶⁸ Cevdet Paşa ile zirvesine ulaşır, denilebilir. Merrâtib-i selâse olarak özetlediği sinn-i nümâ, sinn-i vukûf ve sinn-inhitat, kavramları devletlerin doğma, büyüme-gelişme ve ölme dönemlerinden geçmesine yönelik İbn Haldun teorisini Osmanlı Devleti'ne uyarlayan Paşa, devletlerin hayatının düz bir çizgi izlemediğini, zaman zaman terakkide

⁶² Lawrence, a.g.m., s. 161.

⁶³ Gibb, a.g.m., s. 23-26.

⁶⁴ Meriç, *a.g.e.*, s.175.

⁶⁵ Gibb, a.g.m., s. 30-31.

⁶⁶ Lawrence, a.g.m., s.162.

⁶⁷ Mehmet Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İSAM Dergisi*, C.12. S.1. (1999), s.29-30.

⁶⁸ Fleischer, a.g.m., s.48.

ve tenezzülde olabileceğini, tedabir-i hâkîmane yani reformlarla Osmanlı Devleti'nin kendisini yenileyeceğine inanır.⁶⁹ Ortaylı'ya göre Paşa, İbn Haldun'un yöntemiyle tarih yazmaz ama onun önemini kavradığı için Pirîzâde tercümesini devam ettirir.⁷⁰

Haldun'un daire-i adliye tezine atfen Kınalızade Ali Efendi'nin de İbn Haldun'dan etkilendiğini Na'îmâ Mustafa Efendi'den öğreniyoruz. Na'îmâ, devletin asker, rical, mal ve reayadan husule geldiğini ve reayanın adalet ile müntazamü'l hâl olduğu tezi üzerinde durur.⁷¹ Osmanlıların İbn Haldun'a gösterdikleri bu erken modern ilginin istisnai olduğunu, diğer Müslüman düşünür ve filozoflarınsa ancak Batılı düşünürlerden sonra ona ilgi gösterdiklerini Lewis de kaydeder.⁷²

Nevres Efendi'nin eserinde gözlemlenen Kanun-ı Kadim'e bağlılığa yönelik eleştiri Kınalızade'den itibaren başlasa da reformlara ihtiyacın artması ile bu eleştirinin netleşmesi arasında bir paralellik olduğu söylenebilir.⁷³ Kanuni devrinin Şeyhülislam Ebussuud Efendi (ö.1574), Sultanın kanun yapma yetkisini savunan hukukçulardandır. Kınalızade, Ebussuud Efendi'nin bu yaklaşımını eleştirerek Kanunnamelerin Şeri hukuku ihlal etmek olduğunu savunur.⁷⁴ Hekimoğlu Ali Paşa'nın

⁶⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, Cilt I, s.21, 22-24, 79.

⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet I*, İlber Ortaylı, Takriz.

⁷¹ Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hafikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 2007, s. 30.; Ancak Kınalızade'nin İbn Haldun'dan etkilendiği tezi Sariyannis tarafından tartışılır. M. Sariyannis, *Forthcoming. Ottoman Ibn Khaldunism revisited: The pre-Tanzimat reception of the Muqaddima, from Kınalızade to Şanizade. In Political thought and practice in the Ottoman empire* (Halcyon Days in Crete IX, A Symposium Held in Rethymno, 9–11 January 2015), Crete University Press, (251-286), s. 254.

⁷² Bernard Lewis, 'İbn Khaldûn in Turkey', Ed. M. Sharon, *Studies in Islamic History and Civilization*, Jerusalem, 1986, s. 527-530.

⁷³ Halil İnalçık, *Adalet Kitabı*, Ed. Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara, 2012, s.85.

⁷⁴ Marinos Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought Up to the Early Nineteenth Century*, Leiden, 2018, s. 122-123.; 1517'de Yavuz Sultan Selim (1470-1520), Doğu Seferinden döndüğünde tebaasının çoğunluğunun Müslüman olmadığını müşahade eder. Hıristiyan tebaanın İslam'a geçişini teşvik etmek amacıyla Zimmi Hukukta tadilat yapmak ve hatta Arapçanın yaygınlığını kısıtlamak için Şeyhülislam Zembilli Cemali Ali Efendi'den (?-1526) fetva ister. Zembilli, Yavuz'un karşısına 100 yaşlarının fevkinde üç yeniçeriyi çıkarır. Zembilli, Yeniçerilere Fatih Sultan Mehmet'in gayrimüslim tebaanın haklarını hangi hukuka binaen oluşturduğuna şahitlik ettirerek Yavuz'a talep ettiği

kararlarını meşrulaştırmak için takip ettiği düsturun kanun-ı kadim olduğunu söylemesini Nevres Efendi eleştirir.

İbn Haldun'un devlet gelirlerinin kaynağı konusundaki yaklaşımı Kınalızade'den farklılaşır. İbn Haldun'a göre vergi gelirlerinin sahibi hükümdarken Kınalızade'ye göre bu gelirler devletin memurlarına aittir. Sariyannis'e göre iki düşünür arasındaki bu farklılaşma Kınalızade'nin memur sınıfına mensup olmasından başka İbn Haldun'un hükümdarın gelirlerine yönelik tanımından kaynaklanır. Haldun'un hükümdarın gelirlerinin reproduktif/yeniden üretime sokulan bir karaktere sahip olduğu tezi modern devletin iktisadi sorumluluğuna yönelik bakış açısını çağırıştırır.⁷⁵ Nevres Efendi'nin memur sınıfına mensubiyeti onun hizmetinde bulunduğu ve mektupçuluğunu yaptığı Hekimoğlu Ali Paşa'nın takip ettiği politikaları eleştirmesine mâni olmaz.

Haldun'un güçlenen ve gelişen devletin hanedan ve ricalinin sade yaşam tarzından uzaklaşması ve israf ve savurganlığa yönelmesi ile sonuçlandığı hakkındaki tarihsel döngü tezinden⁷⁶ Nevres Efendi'nin etkilendiği, söylenebilir. İdarecilerinin israf ve savurganlığı *Tarihçe-i Nevres*'te merkezi konulardan biridir. Kadim bir usul olan ve Revan Seferi'nde de uygulanan "Kelle Dizmek" usulü israf ve savurganlık olarak değerlendirilerek Nevres Efendi tarafından eleştirilir.⁷⁷ *Nevres Efendi*'nin analiz ve gözleme dayalı bir sorgulama diline sahip olması dönemin bazı devlet adamları ile doğru orantılı yeni bir tarz-ı idarenin işaretleridir, denilebilir.⁷⁸ Eserde ileri sürülen argümanlar değerlendirildiğinde modernleşme tartışmalarının olgular düzeyinden

fetvayı vermez; Halide Edip, *Conflicts of East and West in Turkey*, Haz. Shaikh Muhammad Ashraf, Jamia Millia, Delhi, 1935, s. 30-31.

⁷⁵ İbn Haldun'un müteşebbislerin hürriyeti, özel mülkiyet haklarının korunması, düşük vergilendirme, devletin üretime ve fiyatlara müdahale etmemesi, sade bir bürokratik yapının sağlanması, yedd-i vahitin engellenmesi gibi tezleri modern devletin ekonomideki rolüne ilişkin iktisat tarihi açısından öncü yaklaşımlardır. İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 2018, s. 238-239; Selim Cafer Karataş, "Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations", *Geçmişten Geleceğe İbn Haldun*, İstanbul, 2006, s.286.

⁷⁶ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, Ankara, 2015, s.539-540.

⁷⁷ *Seyyid Lokman*'ın (ö.1601) klasik dönem Osmanlı Sultanlarının hayatlarını minyatörlerle kaleme aldığı *Hünernâme*'de bu uygulama seremonik bir anlam içerir. Zeynep Tarım Ertuğ, "Hünernâme", İA. C.18 (1998), s.484-485.

⁷⁸ Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul, 2016, s.92.

daha somut ve elle tutulur bir çizgiye taşınması *Tarihçe-i Nevres*'in önemini artırır. Öte yandan onun “muhalif” ve kimi uygulamalardan “rahatsız” kimliğini şiirlerinden yola çıkarak da değerlendirebiliriz.⁷⁹

Şöyle viran-kede etmişti sipih-i gaddar

Edemezdi anı mi'mar-ı tasavvur âbâd

...Ferah-âbâd'a gider seyre temâşâdır halk

Hele seyr eyle cihanda nerede Sa'dabad⁸⁰

Kantar'ın 18. yüzyılda Avrupa ile Osmanlı arasındaki rasyonellik ve rejim karşılaştırmasının ve modernleşmenin askeri sahadan başlayarak devletin diğer kurumlarına yayıldığına yönelik tespitlerine⁸¹ *Tarihçe-i Nevres* kaynaklık eder. Eserde Osmanlılar ile Safeviler arasında sıradan bir kahramanlık ve savaş anlatısı yerine gözlemlere dayalı analizlere yer verilmesi önemli bir detaydır. Nevres Efendi'nin Hekimoğlu Ali Paşa ile ilgili eleştirel ifadelerinin devrinin bürokratik düşüncesinin yansıması olarak görülebilir. Hekimoğlu'nun kendisine yönelik eleştirilere verdiği cevaplar bir bürokrat ile askerinin düşünceleri arasında ki farklılıkları göstermektedir. Bu durum *Tarihçe-i Nevres*'in savaş anlatısının derinleşmesi bakımından incelenmesi gereken bir noktadır.⁸²

⁷⁹ Virginia H. Aksan, Goffman D., *a.g.e.*, s.377,386-387.

⁸⁰ Abdürrezzak Nevres Efendi, *Divân-ı Nevres*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Ty 3414, fol.38b. (H.1175/M.1761), s.27; Şöyle viran etti gaddar rüzgar - Mimarlar tasavvur edemezdi O'nu düzeltmeyi - Ferah olan yerlere gider halk her şeyi görür - Hele bakalım(görelim) dünyada nerede Sadabad.

⁸¹ Gökmen Kantar, “Modernleşme Kuramı Ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3.S.3. (2019), s.369, 372, 379.

⁸² Nevres, *a.g.e.*, S.47; Defterdar efendi iki yüz bin düşman askerine dört yüz atunun mansur ve muzaffer olmuş nusret-i hakdan sonra ve bu altundan neşed eder bilmiş ol ki seferlerde eli çomaklı altının gördüğü işi dal kılıç serdengeçdi askeri göremez altını müddehir sanduka-i buhl u imsak iden ser asker sandukasıyla beraber a'daya verüb vakt-i inhizamda beraber götüremez ve müluk-u vüzere sefer-ü hazırda bedel-i en'amsız umur-u saltanat-ı memlekete nizam veremez galib olduğumuz düşmanı ber-hem-bürde hezimet-ü ittika etmemiz mukadder olmuş olsa yine iki bin kiselik tedarik ile ancak müyesser olabilirdi bi-hamdillahi teala henüz yigirmi kise masrafımız olmadı Allah-u Azimüşşan bize bu nusreti ihsan eyledi yigirmi bin altunluk kurban zehb iyilesek yine azdır deyub kel evvel avuç avuç ihsana meşgul oldı / Defterdar efendi! İki yüz bin düşman askerine karşı dört yüz atlı büyük bir zafer kazanmış. Zafer önce Hakk'dan sonra bu

Defterdar, Paşa'nın Gazi ve Şehitler için kurban kesilmesi ve hediyeler dağıtması gibi kadim bir uygulamaya karşı bir tutum sergilemesi dikkat çekicidir. Paşa, eylemlerini kanun-ı kadim'e riayet ve askeri ilkeler ile izah ederek meşrulaştırmakta ise de Nevres Efendi'nin israfı ve geleneği eleştiren defterdarı savunduğu, görülür.⁸³ Bu yönüyle de Nevres Efendi klasik dönem tarihçileri ile benzerlikler göstermektedir. Tursun Bey (ö.1491), Taşköprülüzade (ö.1561), Neşri (ö.1520) ve Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1600) gibi klasik dönem tarihçilerinin eserlerinde seferlerdeki savurganlıklara yönelik eleştiriler görmek mümkündür. Neşri'nin Kitâb-ı Cihannümâ eserinde Sultan I. Murad'ın (ö.1389) Evrenos Gazi'nin fütuhâtı ve diğer kaynaklardan edindiği altın ve değerli eşyaları şairler ve askerler arasında bölüştürmesi övünülerek aktarılan bir özellik olarak yansıtılmaktadır.⁸⁴

Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1758) ile Defterdar Boz İbrahim Efendi arasında gerçekleşen bu tartışmada Nevres Efendi'nin doğrudan defterdardan yana tavır alması onun Paşa'ya karşı olması anlamını taşımaz. Aksine divanındaki,

Ehli diller devlet-i uhdende heb şâd oldılar

Gitti bir aksi oldu devr-i hevâ-yı rûzigâr⁸⁵,

altından kaynaklanır. Bilmiş ol ki; seferlerde eli çomaklı (döneme ait bir para tanımlaması) altının gördüğü işi/fonksiyonu elinde kılıcı olan bir serdengeçti askeri göremez. Pintilikle saklanan sandıklar ihtiyaç doğduğunda ser asker sandıklarıyla beraber olası bir bozgun durumunda düşmanın eline geçer, geri götürülemez. Ayrıca Vezirler ve Melikler devam eden bir sefer sırasında askerlerin bedellerini ödemediği takdirde iktidarın istekleriyle memlekete nizam veremez. Düşmana büyük bir zarar vererek hezimete uğratmış olmamız bile yine iki bin keselik bir bütçe ile ancak mümkün olabilirdi. Allah-ü Tealaya Hamd olsun ki henüz yirmi kese masrafımız olmadı. Şanı yüce olan Allah bize bu zaferi hediye etti. Yirmi bin altınlık kurban kesecek olursak yine de az gelir dedi ve yine avuç avuç altın dağıtmaya devam etti.

⁸³ Nevres, *a.g.e.*, S.48.

⁸⁴ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşri Tarihi I.Cilt*, haz.M. Altay Köymen, F. Reşit Unat, Ankara, 1949, s.207.

⁸⁵ Nevres Efendi, *Divân-ı Nevres*, s.40. İlgili beyit günümüz Türkçesi ile şu şekilde ifade edilebilir: Gönül ehli olanlar idaren altında hep mutluydular – Sen gidince devrin rüzgarı tam tersine esmeye başladı.

beyiti Efendi'nin Paşaya olan muhabbetinin derinliğini gösterir. Ancak Nevres Efendi israf söz konusu olduğunda Paşa'nın aleyhine tavır almaktan geri durmaz.

İsraf ve mali idare açısından önemli olan bir diğer tartışmada Nevres Efendi desteğini israfı karşı olarak defterdardan yana koyar. “Boz İbrahim efendi kemal-i dehşetten kendi kendiyile söylenerek bana efendim mumaileyhi de kemal-i hüsn-i tedbir ile şehir-i yar vezir idir ki bu ne şekli-i gaflet idi ki dört yüz nefer atlıyı iki kere yüz bin acem askeri üzerine gönderdin vah vah ahmet ağaya timur paşaya yazık oldu dir idi bu fakir (Nevres Efendi) ahi yanında oturub derunce tasdike meşgul idim”⁸⁶.

Bu tartışma İbn Haldun'un kadim ve geleneksel bir uygulama karşısındaki eleştirel yaklaşımını çağırıştırır. Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, erken modern Osmanlı aydınlarını iki kısma ayırarak inceler. Bu kısımlar; 17. yüzyılın ikinci yarısında “muhafazakâr nasihatçiler” ve 18. yüzyılın ilk yarısındaki daha “serbest” Osmanlı entelektüellerinden oluşur. İbn Haldun'un adalet döngüsü/dairesi; imparatorlukları kaçınılmaz olarak yok olmaya mahkum kılması yaklaşımını muhafazakar nasihatçilerin objektif bir tutumla değerlendiremedikleri iddia edilir.⁸⁷ Oysa Mehmet Öz, Kadı Veysi'nin (ö.1628), Sultan I. Ahmed'e (ö.1617) sunduğu Hâbnâme isimli eserinde İbn Haldun'un devletlerin ekonomik, askeri ve bürokratik durumlarına ilişkin nazariyesinin etkilerine işaret eder.⁸⁸ Aynı şekilde İzzî Süleyman Efendi'nin (ö.1755) kroniğinde Sultan I. Mahmud'un (ö.1754) ulema ve medreseye yönelik eleştirileri de dikkat çekicidir. Sultan'ın bizzat kaleme aldığı “ehl-i ilmi nâ-ehilden tefrik ve talebe-i ulûmu tekmîl-i mevâdd-ı fûnûna hass ü teşvîka mebnî iken, ahd-i kaîbden berü ba'zan kesret-i şufe'a ve ba'zan tez'âhüm-i

⁸⁶ Nevres, *Târihçe-i Nevres*, S.48; “Boz İbrahim Efendi tamamen dehşete düşmüş bir şekilde kendi kendine söylenerek bana ‘efendim, Paşa’da iyi düşünülerek seçilmiş bir Şehriyar Vezir’dir ama bu nasıl bir gaflettir ki dört yüz nefer asker dört yüz bin Acem askeri üzerine gönderildi vah vah Ahmed Ağa’ya Timur Paşa’ya yazık oldu’ dedi. Bu fakir de (Nevres Efendi) yanında oturup derin derin düşünerek defterdara katılmakla meşguldü.”

⁸⁷ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, 2020, s.202.

⁸⁸ Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul, 2013, s.73-75.

şefâ'at ü recâ zuhûru, adem-i i'tinâlarını mûcib..."⁸⁹ şeklinde devam eden uzun hattı hümayun modernleşme hareketlerinin bizzat hükümdar tarafından nasıl desteklendiğini gösterir.⁹⁰

Devletin resmi tarihçileri genellikle Kanun-ı Kadimi tüm uygulamaların meşruiyet kaynağı olarak zikrederler. Bürokratik kurumsallaşma ile Kanun-ı Kadimin öncelenmesinin paralellik arz etmesi oldukça yaygın bir durumdur.⁹¹ Ayn Ali Efendi'nin Kavanin-i Al-i Osman'ı, Kitab-ı Müstetab ve Koçi Bey Risalesi, gibi metinlerinden hareketle Özçelik, resmi mevkilerde bulunan Osmanlı düşünürlerinin kanun kavramını kadim dönemin uygulamaları ile eşanlamlı gördüklerini ve kendi sınıfsal çıkarlarını hukuksal bir düzlemde nasıl savduklarını etüt eder. Özçelik'e göre bu düşünürler bu yaklaşımla şahsi konumlarını kuvvetlendirmeyi amaçlarlar.⁹² İbn Haldun'dan etkilendiği düşünülen Gelibolulu Mustafa Âli⁹³ ise devlet menfaatlerinin korunması için kanun-ı kadime mugayir kararlar alınabilmesi üzerinde durur.⁹⁴

Halduncu tarih ve toplum anlayışı çöküş devrinin hem hukukçusu ve kanun yapıcısı hem bürokrati hem de tarihçisi olan Cevdet Paşa da daha da belirgindir. Paşa'ya göre ulema sınıfı devletin dinî-ilmî bürokrasisinin tabii bir parçasıdır. Bu sınıfta meydana gelen yozlaşma yönündeki değişim mülkî ve askeri düzenin bozulmasını da beraberinde getirir. Adlî, mülkî ve devamında askeri yapıların bozulmasını Paşa, Fatih'in ihdas ettiği Sahn-ı Samân medreselerinden farklı olarak yeni medreselerde kısım sınırının kaldırılması ve bu sebeple öğrenci sayısının

⁸⁹ "İlim ehli olanlar ile olmayanları birbirinden ayırıp, ilim talebelerini sadece ilim öğrenmenin gerekliliklerine teşvik etmek gerekir iken boş sözler ile yeterince gruplaşma, rica ve kayırma, özen göstermenin yok olması..."

⁹⁰ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul, 2019, s.776-777.

⁹¹ İsmail Özçelik, "İbn Haldun'un İktidar Gücünün Yozlaşması Fikrine Karşı Bazı Osmanlı Düşünürlerince Öne Sürülen Tedbir ve Uygulamalar", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, C.4.S.1, (2019), s.16.

⁹² Özçelik, a.g.m., s.1-16.

⁹³ Joannes Schmidt, *Pure Water for Thirsty Muslims-A Study of Mustafâ Âlî of Gallipoli's Kühnü'l-Ahbâr*, Leiden: Het Oosters Instituut, Leiden, 1991, s. 197; H. Mustafa Eravcı, "Mustafa Âli'nin Nusret-nemesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, S.38 (2005), s.164.

⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü's Selatin*, Haz. Faris Çerçi, İstanbul, 2015, s.324.

artması ile başlatır. Medreselere sınavsız kabulün liyakati gereksizleştirdiğini savunan Paşa'ya göre imtiyazlı aile çocuklarının medreselere giriş önceliği kazanması liyakatsiz idarecilerin zuhur etmesinin kök nedenidir.⁹⁵ Cehele ve esâlifin tarîk-i ilmiyeye bu suretle dahil olduğunu belirten Paşa'nın eleştirisi Haldun'un ashabiye teorisini çağırıştırır.⁹⁶

Nevres Efendi'nin devlet kurumlarında yaşanan problemlere dair bilgilere yer vermesi eserinin çok yönlü bir bakış açısına sahip olduğunu yansıtır. Özellikle Defterdar Boz İbrahim Efendi'nin devlet bütçesinden taviz vermeyen tutumunu överken Hekimoğlu Ali Paşa'nın sefer sırasındaki uygulamalarını Kanun-ı Kadime atfen meşrulaştırmasını, baş getirenlerin i'tibar-ı zatına göre kimine iki ve kimine üç avuç tulsı ve kimine dört beş avuç tulsı altın verdiğini defterdar efendi gördükde tahammaülü kalmayub aman efendim buna akça mı yitişir didi,⁹⁷ cümlesiyle eleştirir. Nevres Efendi'nin bu tutumu da akli önceleyen bakış açısına gösterilebilecek örneklerdendir.

Sonuç

Tarihçe-i Nevres'in bir ön incelemesi girişimi niteliğinde olan bu çalışma ile Nevres Efendi'nin Halduncu bakış açısından etkilenen reform çağı öncesi Osmanlı düşünürleri gibi devletin çöküşünün önüne geçilmesi için Kanun-ı Kadimi ve benzeri anlayışlardan ziyade akli olanı önceleyen muhalif ve reformcu bakış açısına sahip olduğu görülür. Revan Seferi'nde geleneksel uygulamalar ve söylemler karşısında Nevres Efendi'nin eleştirel tutumları modernleşme hareketlerinin doğuşu ile bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan bu sefer sırasında İran coğrafyasının etnik farklılıklarından yararlanıldığı ve politik tercihlerin sosyolojik bir meşrulaştırma ile gerçekleştiği de görülür. İlkel olarak farklı bir mezhebin içerisinde bulunması fakat doğrudan Safevi olmamaları ile Belucların sınıflandırılması sırasında yeni bir paradigma şekillenmektedir. Dürrî Ahmed Efendi'nin de benzer bir

⁹⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.95-105.

⁹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s.102.

⁹⁷ Nevres, *Tarihçe-i Nevres*, s.48; "Baş getirenlerin kişisel statülerine göre kimisine iki kimisine üç avuç ve kimisine de dört ve beş avuç dolusu altın dağıtıldığını gören defterdar efendi bu durumu gördüğü zaman tahammül edemedi; "Aman efendim! Bu duruma akçe mi dayanır?"

yaklaşımına sahip olduğu söz konusu ise de bu iki ismin Afgan ve Belucları meşru bir pozisyona konumlandırmakta zorlandıkları da görülmektedir.

Devlet-i ebed müddet bakış açısına rağmen erken modern dönem düşünürlerinin devletlerin diğer canlılar gibi fani olduğuna hükmeden Halduncu tarih anlayışı ışığında düşünceleri Osmanlı'ya kendini reforme etme yetkinliği kazandırır. Bu reformlar sayesinde günümüz Türkiye'sinde hala yaşayan kurumlar ihdas edilir. Nevres Efendi ve onun gibi az bilinen diğer tarihçilerin tarih eserlerinden başka Nevres Divanı gibi edebi eserlerinin incelenmesi Osmanlı'nın reform ihtiyacının içeriden yapılan bir eleştiri geleneğinin sonucu olduğu bilgisini kuvvetlendirebilecektir. Reform ihtiyacının dile getirilmesi reformların yerli bir irade ile yapıldığı tezi için yeni deliller ortaya koyabilir. 19. yüzyıl Osmanlı tarihinde ıslahat çağı olarak da tanımlanır. ıslahatların içeriden gelen bir baskı ve taleple mi yoksa Osmanlı'nın İngiltere gibi batılı müttefiklerinin baskısı ile mi yapıldığı reform çalışmaları içinde süregelen bir tartışmadır. Nevres ve Dürrî Efendilerin metinlerindeki reform ihtiyacına yönelik argümanlar sadece batılı referanslar ve yönlendirmeler ile değil aksine doğudaki gelişmeler ve doğal ihtiyaçlardan kaynaklandığı yönündeki yaklaşımları destekler.

Reformların Osmanlı'da yarı sömürge⁹⁸ sistemi tedricen kurumsallaştırdığını iddia eden Horowitz'i Tanzimat'ın Osmanlı topraklarını kapitalist ekonomiye açmasıyla sonuçlanan uygulamalar açısından ele alan Tezel de destekler. Ortaylı⁹⁹ ve Ingram¹⁰⁰ gibi tarihçiler ise Tanzimat'ın Osmanlı devlet adamları tarafından, yerli bir irade ile tasarlandığını ileri sürerler.¹⁰¹ Nevres Efendi'nin eseri *Tarihçe-i Nevres* üzerinden elde edilen bulgular, hem Ortaylı ve Ingram gibi tarihçilerin bakış açısını destekler hem de Cevdet Paşa gibi reformcu bir tarihçinin yetiştirildiğini, erken modern dönemde müjdelere, mahiyettedir. Özellikle İran politikalarında Cevdet Paşa'nın geliştirdiği dini düşünceye

⁹⁸ Richard S. Horowitz, "International Law and State Transformation in China, Siam and The Ottoman Empire During the Nineteenth Century", *Journal of World History*, Vol: 15, No:4, (2004), s.289-305.

⁹⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2005, s.119-133.

¹⁰⁰ Edward Ingram, *British Persian Connection, 1798–1828, Prelude to the Great Game in Asia*, London, 1992, s. 256.

¹⁰¹ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, İstanbul, 2018, s.22-23.

dayalı politik yakınlaşma önerisi, Nevres Efendi'nin Beluclar üzerinden yansıttığı değerlendirmeler ile doğrudan benzerlik gösterir.

Nevres Efendi gibi erken modern dönem aydınlarının hem mensur hem de nazım eserlerinin hassaten modernleşme tarihçileri tarafından ayrıntılı olarak incelenmesi Osmanlı'da değişim ihtiyacının ve sisteme yönelik tadilat ve ıslahat talebinin ve eleştiri geleneğinin oldukça erken dönemlerden beri var olduğunu ortaya koyabilecektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, DVNSMHHM.D., 136/1228., SS.323.

Kitap ve Makaleler

Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 2018.

Abdurrezzak Nevres Efendi, *İran-Osmanlı Harbleri/Abdurrezzak Nevres Efendi; Müstensih Hasan Nazmi*, TTK Yazma Eserler Koleksiyonu, Y.I/0027-2., (H. 1143/M. 1733).

Afyoncu, Erhan, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2 (2003), s.101-172.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet Cilt I*, Haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, Ankara 2017.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, Dersâdet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul (H.1309/M.1892).

Ahmed Dürrî Efendi, *Sefâretnâme*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Ty, NEKTY03228.

Akbulut, Y. Mehmet, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Siyasi ve Sosyal Örgüsünde Bir Devlet Adamı Biyografisi: Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758)*, Doktora Tezi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, SBE 2020.

Aktepe, M.M., "Hekimoğlu Ali Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.17 (1998), s.166-168.

Ardıç, N, "Genealogy or Asabiyya? Ibn Khaldun between Arab Nationalism and the Ottoman Caliphate", *Journal of Near Eastern Studies*, 71/2 (2012), s.315-324.

Ateş, A, *Avşarlı Nadir Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2001.

Babinger, Franz, "Nevres Abdürrezzak", *Encyclopaedia Of İslam*, Vol. VIII (1993), s.9.

Bedir, A., "17. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatında İbn Haldun Etkisi: 'Tarih-i Naima Örneği'", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/4 (2019), s.2383-2406.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2014.

ÇOLAK, M. O, *Arşiv Belgelerinin Işığı Altında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın (1100-1171/1689-1758) Hayatı, İcraatı ve Hayratı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE 1998.

Dağlar, M, *Safeviler Kültür-Diplomasi-Toplum*, İstanbul 2021.

Divân-ı Nevres, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Ty.3414, fol.38b (H.1175/M.1761).

du Loir, Clausier, *Du Loir Seyahatnamesi IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2018.

During the Nineteenth Century", *Journal of World History*, 15/4 (2004), s.289-305.

Düzdağ, M. E, *Kanunî Devrin Şeyhülislâmı Ebussuud*, İstanbul 2012.

Eravcı, M. E, "Mustafa Âlî'nin Nusret-namesi ve Onun Işığında YazarınTarihçiliği", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38 (2005), s.163-184.

Faroqhi, S, *The Ottoman Empire and the World Around It*, Londra 2004.

Fleischer, Cornell H., *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Âlî (1541-1600)*, Princeton 1986.

Fleischer, H. C., "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and Khaldunism in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Journal of Asian and African Studies*, 18,3-4 (1983), SS.198-220.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Nushatü's Selatin*, Haz. Faris Çerçi, İstanbul 2015.

Genç, S, *Lale Devrinde Savaş: İran Seferlerinde Seferlerin Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2013.

Gibb, A. R. H, The Islamic Background of Ibn Khaldūn's Political Theory, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 7/1 (1933), s.23-31.

Hakyemez, C, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul 2014.

Horowitz, S. Richard, "International Low and State Transformation in China, Siam and The Ottoman Empire

Ingram, E, *British Persian Connection, 1798-1828, Prelude to the Great Game in Asia*, London 1992.

İnalçık, Halil, *Adalet Kitabı*, Ed. Bülent Arı, Selim Aslantaş, Ankara 2012.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi (1744-1752)*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2019.

Kantar, G, "Modernleşme Kuramı Ve Osmanlı İdari Yapısında Modernleşme Süreci Hakkında Bazı Tespitler", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/3 (2019), s.365-383.

Karadeniz, Y, "Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci Ve Meşruiyet Meselesi", *Akademik Matbuat*, 3/1 (2019), s.1-16.

Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, İstanbul 1998.

Kızılkaya, N, Ibn Khaldun's Concept of the History of Fiqh and its Impact on the Historiography of Islamic Law in the Modern Era, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 1/1 (2016), s.33-62.

Lawrence, B.B, "Ibn Khaldun and Islamic Ideology", *Journal of Asian and African Studies*, 18/3-4, 1983, s.154-166.

Lewis, Bernard, "Ibn Khaldūn in Turkey", ed. M. Sharon, *Studies in Islamic History and Civilization*, Leiden 1986.

M. Sariyannis, *A History of Ottoman Political Thought Up to the Early Nineteenth Century*, Leiden 2018.

M. Sariyannis, Forthcoming, "Ottoman Ibn Khaldunism Revisited: The Pre-Tanzimat Reception Of The Muqaddima, From Kınalızade To Şanizade, In Political Thought And Practice İn The Ottoman Empire", Halcyon Days in Crete IX, A Symposium Held in Rethymno, Crete University Press (2015), s.251-286.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, Haz: Tahir Güngör, İstanbul 2019.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ Neşrî Tarihi I.Cilt*, haz.M. Altay Köymen, F. Reşit Unat, Ankara 1949.

Menchingier L. E, *İlk Modern Osmanlı – Ahmed Vâsıf'ın Fikri Gelişimi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2022.

Meriç, C, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul 1993.

Nâimâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Nâimâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hafikayn)*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Nevres, Abdürrezzak, *Tebrîziyye-i Hekimoğlu Ali Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu, No 2252, (H. 1143/M. 1733).

Okumuş, Ejder, "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4/6 (1999), s.183-206.

Okumuş, Ejder, "İbn Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, no.15 (2006), s.5-31.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2005.

Öz, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İSAM Dergisi*, 12/1, s.27-33.

Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 2013.

Özcan, A, *Osmanlı Sultanları İmparatorluk Çağının Sultanları – III*, Ankara 2007.

Özçelik, İ, "İbn Haldun'un İktidar Gücünün Yozlaşması Fikrine Karşı Bazı Osmanlı Düşünürlerince Öne Sürülen Tedbir ve Uygulamalar", *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 4/1(2019), s.1-20.

Pîrîzâde Mehmed Sâhib, Ahmet Cevdet Paşa, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya, İstanbul 2015.

Purgstall, B.J.V., Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1998.

Schmidt, J, *Pure Water for Th irsty Muslims-A Study of Mustafâ Alî of Gallipoli's Kühü'l-Ahbâr*, Leiden 1991.

Sümer, Çağdaş, *Eski Rejimden II. Meşrutiyet'e Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Devlet Oluşumu Ve Siyasal Çatışma Dinamikleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE 2020.

Talay, A, "Dürrî Ahmed Efendi", *İslam Ansiklopedisi*, C.10 (1994), s.34-35.

Târîh-i Cevdet Cilt I, "İlber Ortaylı, Takriz", Haz. Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Kültür Yayınları, Ankara 2017.

Uluerler, S, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi SBE 2009.

Uyar, M. Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul 2020.

Üzüm, İ, "Kızılbaş", *İslam Ansiklopedisi*, C25 (2022), s.546-547.

Virginia H. Aksan, Goffman, D, *Erken Modern Osmanlılar İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, çev. Onur Güneş Ayaz, İstanbul 2011.

Yıldırım, Z.M, "1724-1727 İran Seferleri Sırasında Askeri Hazırlıklar Ve Aksaklıklar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1 (2002), s.33-48.

Yılmaz, H, Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2 (2003), s.231-298.

Yurdakul, Ö. Nurcan, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, İstanbul 2018.

Extended Abstract

This study focuses on the History of Nevres/Tarihçe-i Nevres, which is one of the most significant Ottoman historical chronicles, about the 1733 Revan Campaign written by Abdürrezzak Nevres Efendi (d1175/1762) In this study, Tarihçe-i Nevres is analyzed in the light of the literature on early modern reformist Ottoman scholars who, discussed the need for reform in the Ottoman Empire's institutions, were thought to be influenced by Ibn Khaldun. For Tarihçe-i Nevres, it can be said that it is one of the first works that provide evidence of the change in the Ottoman perception of Shiites and the emergence of a different political culture. It is already studied by several researchers that there is a linear relationship between the need for change and the application of Ottoman scholars to the works of Ibn Khaldun. Even though Nevres Efendi's views are parallel to the approaches of Ottoman scholars, who were under the influence of Ibn Khaldunian's view of history and society, who were critical of Ottoman institutions. The main rationale for this study is that the researchers who studied the influence of Ibn Khaldun on these scholars did not mention Nevres Efendi's name. In other words, literature about the early modern reformist personalities excludes Nevres Efendi despite his critical attitude and views which are quite parallel with the other reformist scholars.

Nevres Efendi, born in Kirkuk, who speaks Arabic, Persian and Turkish fluently, served as Head Librarian/Hâfız-ı Kütûb in the Pasha's library in Istanbul following the Revan expedition, apart from being the intelligence correspondent/Mektupçu of Hekimoğlu Ali Pasha, the chief commander of the Revan Expedition. His literary and scientific competencies provided him with a well-established social position which enabled him to be appointed to noteworthy roles in the state as Mudarris and Kadi. During his role as Bosnian Judgeship/Bosna Kadısı in 1741, he contradicted the administrators of the time due to his opposite position and attitude and passed away in Bursa in 1762, after serving as a judge in several different provinces of the Ottoman Empire. Combining the personality of a poet with his political views, and praising or criticizing certain political figures of his time in his Divan, may have drawn opposition from various political circles. His literary works, other than the historical text which Tarihçe-i Nevres to be analyzed within this

article, reveal his discomfort and opposite views on certain political and administrative issues.

The first comprehensive study on Ottoman authors and Ibn Khaldunism is done by Fleischer himself through copyrights. Okumuş focuses on the historians, thinkers, and statesmen who were considered to be influenced by Ibn Khaldun and had been influential in Ottoman political thought and social order such as Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572), Kâtib Çelebi, Naîma Efendi (1655-1716) and Ahmed Cevdet Pasha (1822-1895). Fleischer questions the effects of Ibn Khaldun on Mustafa Naîma Effendi's History-i Naîmâ. In his work on Ottoman thinkers before the Tanzimat, Yılmaz studies the scholars who were influenced by Ibn Khaldun. Menchinger, on the other hand, studied Ottoman thinkers in two different categories as conservatives who want to revive the ancient law and reformers such as İbrahim Müteferrika (d.1747), who thinks that the developments in the West should be followed and the institutions should be reformed accordingly. Unlike Müteferrika, Nevres Efendi does not base his discomfort on theoretical ground, but on his first-hand observations, in different regions of the empire's geography and different bureaucratic positions he worked for. Ethan's evaluations of Ibn Khaldun and Khaldun's influence on famous Ottoman historian Ahmed Vâsîf (d.1806) allow researchers to understand Nevres Efendi. Nevres Efendi, like other Ibn Khaldunist and early modern Ottoman thinkers, follows experiential reasoning in his comments and criticisms.

However, none of the aforementioned scholars mentions Nevres Efendi and his historiography makes it important to examine the manuscript called Tarihçe-i Nevres. Studies on Nevres Efendi are not interested in his historian identity and only in his literary identity, but even they are very limited in number and content. The Tarihçe-i Nevres, which is classified among the important Ottoman chronicles and examined within the scope of this article, is mentioned only in very few studies related to Hekimoğlu Ali Pasha. Moreover, the transcription into the Latin alphabet and publication of "Tarihçe-i Nevres" by Hüseyin Akkaya in 2004 did not increase the rate of reference to this unique work. Tarihçe-i Nevres is a remarkable source, especially in terms of showing the Ottoman scholars' perceptual change about Shiites.

Thus, "Tarihçe-i Nevres" becomes an extremely unique source for Ottoman-Safavid studies. Despite that, even comprehensive studies examining Shiite-Sunni relations do not benefit from this resource. Other than the positive perceptual change towards the Shia communities. Tarihçe-i Nevres also includes views reflecting how and for what reasons political approaches based on religious thought were replaced by sociological approaches.

In his work, Nevres Efendi describes the Ottoman-Persian war as an adventure. His perceiving the war as an adventure rather than speaking ill of the Persians, vilifying the enemy, and defending the necessity of the war is quite remarkable for a historian who is officially responsible for recording the moments of this campaign in the light of the Ottoman official perspective. His description of Persian behavior during the war as Persian naughtiness/Acem yaramazlığı does not illustrate the description of a present enemy. He also touches upon the Baloch people, the Shia communities of Afghanistan, positively and mentions the benefits of a possible alliance despite the Ottoman ulama's official attitude toward the Shia. These views recall the point of view of Cevdet Pasha, who wrote of the Revan Campaign more than a century later. Cevdet Pasha defines the continuing tension between the Ottoman Empire and Iran as a meaningless fight despite the advance of a common enemy, Russia in Caucasia. Accepting the Baloch as members of the Sunni community though they belong to the Shia sect of Islam by Nevres Efendi recalls Ibn Khaldun's perception of Shia, too. Similarly, Ibn Khaldun counts the Shia communities as part of the Ummah.

While accepting a community as one's own is accepted as a kind of assimilation in today's understanding, it should be noted that the Baloch being categorized as part of the Ottoman-Sunni community or attributing a Sunni identity can be considered as evidence of positive perceptual change. In addition, in the Mission to Iran Letters/Iran Sefaretnamesi of Ahmed Durri Efendi (d.1722); the characteristic notes about the Baloch community are similar to Nevres Efendi's approaches there are differences in the classification of these people. It is observed that while Dürri Efendi refers to the similarities of religious rituals Nevres Efendi focuses on mutual ethnic origin. Thus, it can be said that religious thought began to be replaced by ethnic and social affiliations

within ten years. Starting from the first half of the 18th century this may suggest a significant transformation in terms of nationalization.

The common point perceived in the works of Dürri and Nevres Efendi is the efforts of both authors to legitimize the Afghan Shiites and attribute them to a Sunni identity. The differences between the *Sefaretnâme* dated 1721 and the *History-i Nevres* dated 1733 reflect the traces of their periods as well as the similarities. It can be said that Nevres Efendi, who was an intellectual of the period of Mahmud I and who understood the Tulip Age from beginning to end, witnessed the translation of Ibn Khaldun's *Muqaddema* into Turkish might reach more objective findings. He tried to understand the love of the Persians towards the Iranian Shahs and the role of this love in the continuation of the shah order. It can be said that Nevres Efendi's effort to understand the events and facts as they are shows that in his deductions, he centered on the mind rather than his thoughts which is attributed to the influence of the Khaldunian point of view.

It can be said that *Tarihçe-i Nevres*, represents the emergence of a different perspective in terms of military, political and diplomatic aspects in the early 18th Century. The findings in the work confirm that the Iranian expeditions in general are considered a great burden for the Ottoman Government both in terms of organization and finance. Nevres Efendi presents criticisms of the functioning of the Ottoman organizations through the mismanagement of the Revan Campaign. The financial burden of the campaign is kept at the center of his criticism. The fact that Nevres Efendi criticizes the current Ottoman institutions through an expedition and his positioning Ottoman army at the center of his criticism reminds us of the early Khaldunian Ottoman scholar Kinalızade's approach to army and state.

Researchers define the Ottoman scholars' interest in Ibn Khaldun, who was influential in very few Islamic states despite his clarity on historical development, as exceptional. Despite the contradiction between Ibn Khaldun's view that states will one day complete their lives and the understanding of the *State-i Ebed Müddet*, which is a principle of the Law of Mehmed II/Fatih Kanunnamesi that is, the understanding of keeping the Ottoman State alive forever, the interest of Ottoman scholars and statesmen into Ibn Khaldun increased in parallel with the

decline of the empire. It can be said that this interest in Khaldun, which started with Katip Çelebi, reaches its peak with Cevdet Pasha, the reformist scholar and statesman of the 19th Century, also completed the translation of Muqaddema, initiated during the reign of Mahmut I.

One of the mutual tendencies of the Khaldunian Ottoman scholars is to criticize the extreme devotion to the ancient Ottoman administrative code/ qanun /Kanun-u Kadim. The criticism towards the absolute devotion to ancient qanun observed in Nevres Efendi's work starts with Kinalızade. It can be said that there is a parallel trend between the increasing need for reforms and the clarification of this criticism. Ebussuud Efendi (d.1574), the Sheikh al-Islam of the reign of the Suleiman the Magnificent, is one of the judges who defended the Sultan's authority to make laws/qanunname. Kinalızade criticizes Ebussuud Efendi's approach and argues that qanunnames violate Shariah law. Nevres Efendi similarly, criticizes Hekimoğlu Ali Pasha's devotion to ancient qanun to legitimize his decisions as a chief commander during the campaign.

It can be said that Nevres Efendi was influenced by Khaldun's historical cycle approach that the strengthening and developing dignitaries moving away from the simple lifestyle and tending toward wastefulness and extravagance. The waste and extravagance of the campaign's administrators are one of the central issues in Tarihçe-i Nevres. An ancient method, practiced in the Campaign, bringing the heads of the killed enemy soldiers to the presence of the Pasha/kelle dizmek method was evaluated as waste and extravagance and criticized by Nevres Efendi. It's noted that the soldiers who bring more heads were paid extensively. It can be said that Nevres Efendi's language of inquiry based on analysis and observation is a sign of a new style of administration asking for leaving aside the ancient mall applications if they are a burden to the budget and an obstacle to a better administration. Nevres Efendi's critical statements about Hekimoğlu Ali Pasha's extravagance can be seen as a reflection of the bureaucratic thinking of his time. Hekimoğlu's answers to the criticisms directed at him show the differences between the thoughts of a bureaucrat and a soldier. This finding needs to be examined in the light of the war narrative of Tarihi-i Nevres and may be the subject of further studies.

With this study, through studying Nevres Efendi's views from his work it might be claimed that his views on certain issues are parallel with the early modern Khaldunian Ottoman scholars. Despite the eternity viewpoint of the traditional Ottoman political thought, it is seen that the early modern period scholars produced ideas in the light of the Khaldunian understanding of history. It can be said that these Khaldunian scholars and bureaucrats, called reformist intellectuals, made the preparations for the 19th century, the age of reform, with the ideas they produced and the proposals they made. Being the very first study analyzing the work of Nevres Efendi this article though very limited is an attempt to bring researchers' attention to the Tarihçe-i Nevres who studies early Ottoman modernization and Ottoman-Iranian relations, and Ottoman campaign organizations.